

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2(075)
U-44

28.0

My dear Mr. [unclear]
I have just received your letter
of the 11th.

3.3

3.3

2(075) *us*
12-44

ԿՐՕՆԻ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ-ԾԽԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՐ

ՊԱՏԱԿԵՐԱԶԱՐԳ

(Համաձայն Ամենայն Հայոց Վեչափառ Կաթողիկոսի
հաստատուած ծրագրի)

ՄԱՐԱՏԱՐԱՐԵՑ

ԳԻՒՏ ՔԱՀԱՆԱՅ ԱՂԱՆԵԱՆՑ

ՏՓԽԻՍ

ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՐԻՆԵՆ ՓՈՂՈՑ, Տ. 1/2

1887

Дозволено цензурою. 31 Іюня 1887 г. Тифлисъ.

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ւ

S S. ՄԱԿԱՐԱՅ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

108029-42

Типографія И. Мартirosianца, на Орб. ул., д. № 1/2.

Յ Ա Ն Կ

ՄԱՍՆ Ա.

Ա Ղ Օ Թ Ք Ն Ե Ր

- ա. Քեզ երկիրպագանելով.
- բ. Հայր գլխած.
- գ. Հրեշտակի խաղաղութեան.
- դ. Ընկալ Տէր զաղաչանս մեր.
- ե. Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ.
- զ. Հաւատամք:

ՄԱՍՆ Բ.

Տ Օ Ն Ե Ր.

- է. Քրիստոսի պայծառակերպութիւնը:
- ը. Վերափոխումն ս. Աստուածածնի.
- թ. Ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս.
- ժ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ.
- ժա. Հռիփսիմեան և Գայիանեան Սուրբ կոյսեր.
- ժբ. Տօն սրբոյ Էջմիածնի.
- ժգ. Տօն Վարագայ սրբոյ խաչի.
- ժդ. Երևումն սուրբ խաչի.
- ժե. Մեծն Ներսէս.
- ժզ. Ս. Սահակ և Մեսրոպ Թարգմանիչներ.
- ժէ. Ս. Ատովմեանք.
- ժը. Ս. Վարդանանք:

ՄԱՍՆ Ա.

Ա Ղ Օ Թ Ք Ն Ե Ր

Ա.

Քեզ երկիրպագանելով Տէր Աստուած մեր՝ գոհանամք զքէն յաղագս խաղաղութեամբ անցուցանելոյ 'ի մէնջ զերկարութիւն տունջեանս: Տուր մեզ, Տէր, աղաչեմք զքեզ՝ զերեկս և զառաջիկայ գիշերս առանց մեղաց, և առանց գայթակղութեան անցուցանել. հաստատուն կալ և մնալ 'ի Հաւատ՝ 'ի Յոյս՝ 'ի Աւեր՝ և 'ի պատուիրանապահութեան քոյ:

Խնդրելով զխաղաղութիւն ամենայն աշխարհի, և Նկեղեցւոյ քում սրբոյ զհաստատութիւն, և անձանց մերոց զփրկութիւն: Որպէս զի ընդունելով 'ի քէն զհայցուածս մեր՝ և զմեծ վայելչական փառաբանութիւն

միշտ 'ի բարձունս առաքեսցուք ամենազօր
տէրութեանդ. Քրիստոս Աստուած մեր.
այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից.
ամէն:

Բ.

Հայր գթած, բարեխնամող, արարիչ
ամենայն արարածոց, ընկալ զպաղատանս
ծառայից. քոց 'ի ժամ երեկոյիս, որ առատդ ես
առ ամենեսանս պարգևօք բարերարութեան
քո: Ողորմեա, Տէր, ամենայն աշխարհի, և
Նկեղեցւոյ քում սրբոյ. հիւանդաց, վշտացե-
լոց, ճանապարհորդաց, նաւորդաց, խոստո-
վանողաց, ապաշխարողաց և հոգւոցն հան-
դուցելոց: Օհ դու, Տէր ամենակալ, գիտես
զպէտս մեր և զկարիս՝ առաւել քան զոր
խնդրեմք և իմանամք և քեզ ընդ Որդւոյ
և Ամենասրբոյ Հոգւոյդ, վայել է փառք,
իշխանութիւն և պատիւ. այժմ և միշտ և
յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գ.

Հրեշտակի խաղաղութեան յանձն արա՛

զանձինս մեր, Տէր զօրութեանց, որ եկեալ
պահեսցէ զմեզ անխռովս 'ի տուէ և 'ի գի-
շերի, յարթնութեան և 'ի հանդուտեան մե-
րում. զի դու ես արարիչ լուսոյ և հաստիչ
գիշերի: Եւ այժմ աղաչեմք զքեզ, Տէր Աս-
տուած մեր, զհանգիստ գիշերիս շնորհեա՛
խաղաղութեամբ անցուցանել, և հասանիլ
'ի պաշտօն առաւօտուն՝ յերկրպագութիւն
և 'ի փառաբանութիւն Ամենասուրբ երրոր-
դութեանդ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս:

Դ.

Ընկալ, Տէր, զաղաչանս մեր՝ բարե-
խօսութեամբ սուրբ Աստուածածնին անա-
րատ ծնողի միածնի Որդւոյ քո. և աղա-
չանօք ամենայն սրբոց քոց. և որոց այսօր
է յիշատակ:

Լուր մեզ, Տէր, և ողորմեա, ներեա՛,
քաւեա՛ և թող զմեզս մեր: Արժանաւորեա՛
գոհութեամբ փառաւորել զքեզ ընդ Որդւոյ
և ընդ սրբոյ Հոգւոյդ. այժմ և միշտ և
յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Ե.

Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ. և յերկիր խաղաղութիւն 'ի մարդիկ հաճութիւն: Եւ օրհնութիւն քեզ 'ի բարձունս, օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր. օրհնեմք զքեզ և գովեմք զքեզ: Խոստովանեմք Տէր զքեզ և երկիրպագանեմք քեզ, փառաւորեմք զքեզ. գոհանամք Տէր զքէն վասն մեծի փառաց քոց: Տէր թագաւոր սուրբդ երկնային, Աստուած և Հայր ամենակալ: Տէր և Որդի Հօր միածին Յիսուս Քրիստոս և սուրբ Որդի: Տէր Աստուած Գառն Աստուծոյ և Որդի Հօր. որ առեր զմերս 'ի կուսէն: Ողորմեցար, բարձեր զմեզս աշխարհի. և արդ ընկալ զաղաչանս մեր: Սուրբդ որ նստիս ընդ աջմէ Հօր՝ ողորմեաց մեզ: Օհ դու միայն սուրբ, դու միայն բարձրեալ ես, դու միայն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս: Տէր և Հօգիդ Սուրբ՝ որ 'ի փառս Աստուած ընդ Հօր. ամէն:

Եւ յամենայն ժամ օրհնեմք զքեզ, Տէր և գովեմք զԱնուն սուրբ քո յաւիտեան և

յաւիտեանս յաւիտենից: Արժանի արա՛, Տէր, զօրս զայս խաղաղութեամբ, և առանց մեղաց պահեա՛ զմեզ: Օրհնեալ ես Տէր Աստուած հարցն մերոց. գովեալ և փառաւորեալ է Անուն սուրբ քո յաւիտեանս. ամէն: Օրհնեալ Տէր, ուսո՛ ինձ զարդարութիւնս քո. (երեք անգամ կրկնիր): Տէր, ապաւէն եղեր մեր յազգէ յազգ: Եւ աղաչեմ Տէր, ողորմեա՛ ինձ և բժշկեա՛ զանձն իմ. ես մեղայ քեզ: Յոյց մեզ Տէր զողորմութիւնս քո, և զփրկութիւնս քո Տօւր մեզ: Տէր ողորմութիւն քո յաւիտեան. զգործս ձեռաց քոց մի՛ անտես առներ: Տէր իմ զքեզ ապաւէն ինձ արարի. ուսո՛ ինձ առնել զկամս քո՝ զի դու ես Աստուած իմ: 'Ի քէն է, Տէր, աղբիւր կենդանութեան. և լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս: Ծագեա՛ զողորմութիւնս քո՝ որք ճանաչեն զքեզ, Տէր:

Փառք, պատիւ և երկրպագութիւն 'ի բարձունս Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն Սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

2.

Հաւատամք 'ի մի Աստուած, 'ի Հայրն ամենակալ, յարարիչն երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից:

Եւ 'ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, յՈրդին Աստուծոյ, ծնեալն յԱստուծոյ Հօրէ միածին, այսինքն յեութենէ Հօր: Աստուած յԱստուծոյ, լոյս 'ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ՝ ծնունդ և ոչ արարած: Նոյն ինքն 'ի բնութենէ Հօր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և 'ի վերայ երկրի երևելիք և աներևոյթք:

Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկնից՝ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս 'ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն Հոգւոյն սրբով: Որով էառ զմարմին, զՏոգի և զմիտ, և զամենայն որ ինչ է 'ի մարդ, ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք:

Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերորդ աւուր յարուցեալ, ելեալ 'ի յերկինս

նովին մարմնոյն նստաւ ընդ աջմէ Հօր:

Գալոց է նովին մարմնոյն և փառօք Հօր 'ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան:

Հաւատամք և 'ի սուրբ Հոգին յանեղըն և 'ի կատարեալն, որ խօսեցաւ յօրէնս և 'ի մարգարէս և յԱւետարանս: Որ էջն 'ի Յորդանան, քարոզեաց զԱռաքեալն, և բնակեցաւ 'ի սուրբն:

Հաւատամք և 'ի միմիայն ընդհանրական և առաքելական եկեղեցի. 'ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, 'ի քաւութիւն և 'ի թողութիւն մեղաց: 'Ի յարութիւն մեռելոց, 'ի դատաստանն յաւիտենից՝ հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և 'ի կեանսն յաւիտենականս:

Իսկ որք ասեն, էր երբեմն՝ յորժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն՝ յորժամ ոչ էր սուրբ Հոգի, կամ թէ՛ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ եութենէ ասեն լինիլ զՈրդին Աստուծոյ և կամ զՍուրբ Հոգին. և թէ՛ փոփոխելիք են կամ այլայլելիք, զայնպիսիսն նշովէ կաթուղիկէ և առաքելական սուրբ Լեկեղեցի:

Իսկ մեր փառաւորեսցուք որ յառաջ
քան զյաւիտեանս. երկիրպագանելով Սրբոյ
Ներորդութեան և միոյ աստուածութեանն
Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. այժմ և
միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Որդի - Օգոստոս

ՄԱՍՆ Բ.

Տ Օ Ն Է Ր

Է.

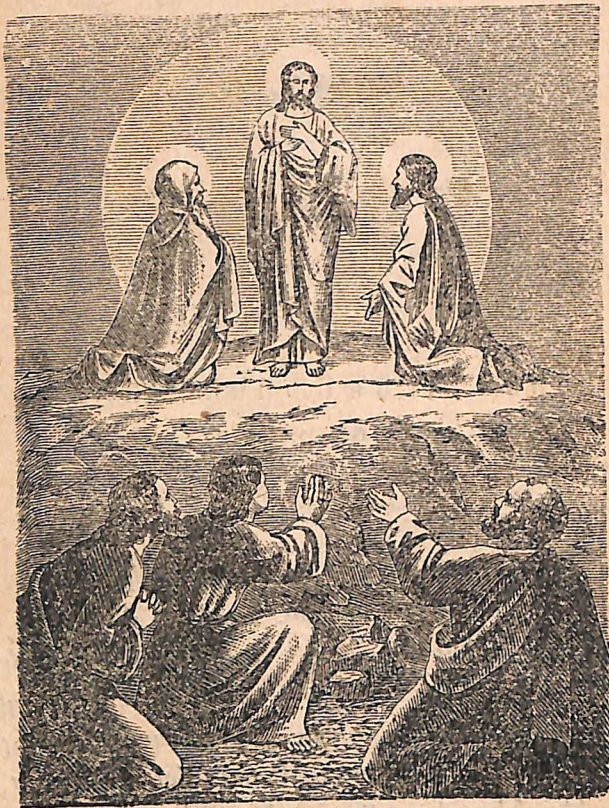
**ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ
ՎԱՐԴԱՎԱՌ:**

(Մատթ. ԺԷ. 1—8):

Մի անգամ Յիսուս իւր Պետրոս, Յակովբոս և Յով-
Հաննէս առաքեալներին տարաւ Թափօր լեառը և Ինքը
սկսաւ աղօթք անել այնտեղ. աղօթելու ժամանակ Յի-
սուսի երեսը փայլեցաւ արեգակի պէս և շորերը սպիտա-
կացան ինչպէս ձիւն: Եւ երկու մարդ սկսան խօսել Յի-
սուսի հետ. դռքա Մովսէս և Եղիա մարդարէներն էին:

Աշակերտները երբ Աստուածային այդ փառքը տե-
սան՝ հիացան և Պետրոսն ասաց Յիսուսին. «Տէր, լաւ կը
լինի որ այստեղ մնանք, երեք վրան (տաղաւար) շինենք,
մէկը Քեզ, մէկը Մովսիսի և մէկն էլ Եղիայի համար».
Նա չը գիտէր, թէ ինչ էր խօսում, որովհետեւ վախե-
ցած էին:

Այդ միջոցին մի լուսաւոր ամպ իջաւ և ծածկեց նոցա: Երկնքից ձայն եկաւ թէ «Դա է իմ սիրելի Որդին, Որին Հաւանեցի, Դորան լսեցէք»: Աշակերտները ահից

Թափուեցան զետին: Իսկ Յիսուս մօտենալով նոցա՝ քաջալերեց և ոտքի կանգնեցրեց. երբ նոքա վերկացան՝ Յիսուսին իւր առաջուայ կերպարանքովը տեսան:

Վարդավառի տօնը Հայերը քրիստոնէութիւնից առաջ

կատարում էին Նաւասարդ ամսի սկզբում, Հռովմայեցոց Օգոստոսի 11-ին, որ է մեր տարեգրուելը կամ Նոր տարին, և ամեն տարեդարձին, որպէս Նոյի՝ ջրհեղեղից ազատուելու յիշատակ տօն էին կատարում աղօթք մատուցանելով ճշմարիտ Աստծուն և Աստուածապաշտութեան տեղը զարդարում էին վարդերով, որից այդ տօնը ստացաւ Վարդավառ անունը. այդ տօնին միմեանց վերայ ջուր էին ցանում իբրեւ յիշատակ ջրհեղեղի և թռցնում էին աղանիներ, Նոյի աղանի թռցնելուն յիշատակ:

Երբ Հայաստանում կապաշտութիւնը տարածուեցաւ, Նաւասարդի տօնի Հանդէսը մատուցանում էին Աստղիկ և Անահիտ կուռքերին և Վահկանեան մեհեանին, որ զտնվում էր Արտաշատում և Տարօն դաւառում: Յետոյ երբ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը՝ այդ Հեթանոսական տօնի փոխանակ կարգեց Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, ջուր ցանելու, աղանի թռցնելու և վարդ փռելու սովորութիւնը մնաց մինչև այսօր:

Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնին եկեղեցում ասում է այս ժամամուտը.

Երեւի Տէրդ այսօր աշակերտացդ՝
'ի Թափօրական լերինն, և աշակերտացըդ
զարհուրեալք ազադակէին ասելով.
արասցուք երիս տաղաւարս՝ մի Տեառնդ,
և մի Մովսիսի և մի Լզդիայի: Երդ՝ և մէք
բանաւոր հօտքս երգեմք ընդ քո ճշմարիտ
վկայիցդ. առաջ

քեա առ մեզ զլոյս քո շնորհացդ 'ի
քո միւսանգամ գալստեանդ և կեցո՛ւ:

Ը.

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ.

Յիսուս Քրիստոս երբ խաչի վերայ էր՝ իօր մօրը յանձ-
նեց իւր սիրելի աշակերտ Յովհաննէս աւետարանչին, որի
մօտ սուրբ Կոյս Մարիամը կացաւ մօտ տասն և չորս տարի
և երբ տեսաւ, որ իւր մահը մօտեցել է՝ առաքեալներին
և հաւատացեալներին օրհնեց և աւանդեց հոգին: Առա-
քեալները վերցրին Աստուածամօր մարմինը և մեծ հան-
դիսով տարան թաղեցին Գեթսեմանի գիւղումը:

Բարդուղիմէոս առաքեալը ներկայ չէր թաղմանը. երբ
եկաւ՝ տեսաւ որ Ս. Կոյսը այլ ևս կենդանի չէ, խիստ
փափագեցաւ տեսնել նորա մարմինը, այդ պատճառով
առաքեալների հետ զնաց Գեթսեմանի և երբ բացին տա-
պանը՝ ս. Կուսի մարմինը չը գտան նորա մէջ և հաւա-
տացին, որ ս. մարմինը հրեշտակների օրհներգութեամբ
համբարձել—վերափոխուել էր երկինքը իւր Միածին Որ-
դու մօտ:

Բարդուղիմէոսը սաստիկ տխրեցաւ, որ ս. Կուսին ոչ
կենդանի կարողացաւ տեսնել, և ոչ գոնէ նորա սուրբ
մարմինը տեսաւ տապանի մէջ. առաքեալները տեսնելով
նորա այս տխրութիւնը՝ ընծայեցին նորան ս. Կուսի պատ-
կերը, որ Յովհաննէս Աւետարանիչը նկարել էր կիպարիս
փայտի վերայ և սուրբ Աստուածածինը իւր սուրբ երեսի
վերայ դնելով՝ խնդրել էր Աստուծոց նորանով բժշկութեան

շնորհ այն միջոցին խիստ տարածուած բորոտութեան ցաւին:

Բարդուղիմէոս չափազանց ուրախանալով առաւ ս.
պատկերը, շտապեց Հայաստան և Տիգրիս գետի ափին
Կանդուար բերդի մօտ մի տաճար շինեց սուրբ Աստուա-
ծածնի անուանով, ուր պահեց տիրամօր պատկերը. այնտեղ
հաւաքեց Կոյսեր, որոնց վերայ մայրապետ կարգեց Մա-
րիամ անուանով մէկին, իւր աշակերտներից մէկին էլ նոցա
համար քահանայ ձեռնադրեց և այդ տեղը անուանեց Հո-
գեաց վանք:

Ս. Աստուածածնի վերափոխման տօնը Հայոց եկեղե-
ցին կատարում է ամառը, Օգոստոս ամսին. այդ օրը եկե-
ղեցում ս. Պատարագից յետոյ խաղող են օրհնում:

Թ.

Ս. ԹԱԴԻՈՍ ԵՒ ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԷՈՍ.

1. Հայոց Արքար Թադաւորը լսեց, թէ Երուսաղէմի մէջ քարոզում է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը և բժշկում է բոլորոնք, կաղեր, կուրեր և ամեն տեսակ հիւանդներ: Եւ որովհետեւ ինքն էլ հիւանդ էր՝ դեսպանների ձեռքով մի նամակ ուղարկեց Փրկչին, որի մէջ գրում էր, թէ՝ լըսել եմ որ Դու առանց դեղի բժշկում ես տեսակ տեսակ հիւանդներ և յարութիւն ես տալիս մեռելներին. ուրեմն կամ Աստուած ես Դու և կամ Աստուծոյ Որդի. ուստի խնդրում եմ գաս ինձ մօտ և բժշկես իմ հիւանդութիւնը. ալլ և լսել եմ, թէ Հրէաները ուղում են քեզ չարջարել. ես մի փոքրիկ քաղաք ունիմ, որ երկուսիս էլ բաւական է:

Արքարը դեսպանների հետ գրեց և մի նկարիչ և պատուիրեց նորան, որ եթէ Յիսուս չը համաձայնի գալ՝ նկարէ նորա պատկերը և բերէ:

Դեսպանները հասան Երուսաղէմ այն օրը, երբ Յիսուս փառքով Երուսաղէմ էր մտնում. նոքա առաքեալների ձեռքով Արքարի նամակը տուին Փրկչին: Յիսուս յանձնեց Թովմաս առաքեալին պատասխան գրել Արքարին, որ ինքը իւր համբարձումից յետոյ կուղարկի իւր աշակերտներից մէկին, որ կը բժշկէ Արքարի հիւանդութիւնը:

Երբ Արքարի ուղարկած նկարիչը տեսաւ, որ Յիսուս չը համաձայնեցաւ գնալ, սկսեց նկարել Փրկչի պատկերը, բայց չը կարողացաւ. Յիսուս կանչեց նորան իւր մօտ,

պահանջեց մի մաքուր կտաւ և դնելով իւր գէմքի վերայ՝ դրոշմեց նորա վերայ իւր Աստուածային պատկերը և դեսպանների ձեռքով ուղարկեց Արքարին: Այս պատկերը կոչվում է Դաստառակ Քրիստոսի:

Քրիստոսի համբարձումից յետոյ Հայաստան եկաւ Թագէոս առաքեալը, որ Նորա եօթնասուռն և երկու աշակերտներից մէկն էր, բերելով իւր հետ Փրկչի կողմուխ Գեղարդը, որ այժմ գտնվում է սուրբ Էջմիածնայ տաճարում: Նա գալով Եգեսիա քաղաքը՝ բժշկեց Արքար Թադաւորին, մկրտեց նորան, նորա բոլոր տունը և Եգեսիայի բնակիչներին, քանդեց բոլոր կռատունները և ամեն տեղ կանգնեցրեց Քրիստոսի սուրբ Խաչը. եկեղեցիներ շինեց, քահանաներ կարգեց և իւր տեղ ձեռնադրելով

Թագաւորի խոյր շինող Ադդէին եպիսկոպոս՝ գնաց Հայաստանի ուրիշ կողմերը աւետարանը քարոզելու։ Աբգարի հրամանով գնաց նորա քրոջ որդի Սանատրուկ իշխանի մօտ, քարոզեց այնտեղ և Սանատրուկին իւր Սանդուխտ աղջկայ հետ դարձրեց քրիստոնեայ. այնտեղից էլ գնաց Հայաստանի ուրիշ կողմերը և քարոզում էր. բայց վերջը Սանատրուկը ուրանալով քրիստոնէութիւնը՝ նահատակեց Թագէոս առաքեալին և նորա հետ իւր աղջիկ Սանդուխտ կոյսին։

2. Թագէոս առաքեալից յետոյ Քրիստոսից 65 տարի յետոյ Հայաստան եկաւ Ռարդուղիմէոս առաքեալը, որ իւր հետ բերելով ս. կոյս Մարիամի պատկերը՝ Տիգրիս գետի ափին մի փոքրիկ եկեղեցի շինեց սուրբ Աստուածածին անունով և այն պատկերը դրաւ նորա մէջ. նա Հայաստանում քարոզեց, շատերին քրիստոնեայ դարձրեց և երկու տարի շարունակ Հայաստանում քարոզելուց յետոյ նահատակուեցաւ Սանատրուկից։

Ս. Թագէոս և Ռարդուղիմէոս առաքեալները կոչվում են Հայաստանի առաջին Լուսաւորիչներ, որովհետեւ Հայաստանում առաջին անգամ նոքա տարածեցին քրիստոնէութիւնը. իսկ Հայոց եկեղեցին կոչվում է առաջին քրիստոնէական եկեղեցի. որովհետեւ ամեն ազգերից առաջ ընդունեց քրիստոնէութիւնը և ունի շարունակ առաքելական յաջորդութիւն սկսած ս. Թագէոս և Ռարդուղիմէոսից։

Մեր եկեղեցին հանդիսաւոր կերպով տօնում է այդ երկու Լուսաւորիչների տօնը։

Ժ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ.

Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը Անակ նախարարի որդին էր. նա ծնուեցաւ 257 թուին Վաղարշապատ քաղաքում։

Պարսից Արտաշիւր Թագաւորը մի քանի անգամ յադ-թուած լինելով մեր Խոսրով Թագաւորից՝ աշխատում էր միջոցներ գտնել ազատուելու նորանից. գտնուեցաւ Անակ անունով մէկ նախարար, որ յանձն առաւ խարդախ միջոցներով գլուխ բերելու Արտաշիւրի ցանկութիւնը. նա առնելով իւր ընտանիքը Պարսկաստանից ինչպէս փախստական եկաւ Հայաստան և ապաւինեց Խոսրովի պաշտպանութեան։ Երեք տարի նա վայելում էր Խոսրովի սէրը. մի անգամ արքունի որսի ժամանակ յարմար համարելով սպանեց Թագաւորին և փախչելիս խեղդուեցաւ Երասխ գետի մէջ. Խոսրովը վերջին շնչին պատուիրեց Անակի ընտանիքը ջնջել, որոնցից ազատուեցան երկու որդիք—Սուրէն և Գրիգոր. առաջինին փախցրին Պարսկաստան, իսկ փոքր որդուն նորա դայեակ Սօփիան տարաւ Աեսարիա, որ այժմ կոչվում է Ղալսերի քաղաք և գտնվում է Տաճկաստանում. և որովհետեւ ինքը քրիստոնեայ էր, այնտեղ մկրտեց նորան և անունը դրեց Գրիգոր։ Սա Աեսարիայում ստացաւ քրիստոնէական կրթութիւն. ամուսնացաւ Մարիամ անունով մի աղջկայ հետ և ունեցաւ երկու որդի՝ Վրդանէս և Արիստակէս։

Երեք տարուց յետոյ Մարիամը իւր փոքր որդու հետ մտաւ Լուսանոց, իսկ Գրիգորը Վրդանէսին յանձնելով դա-

յեկին՝ ինքը գնաց Հռովմ, որ Խոսրովի որդի Տրդատի մօտ ծառայութեամբ քաւէ իւր հօր մեղքը:

Մի քանի տարուց յետոյ Տրդատը իւր քաջութիւնների համար թագաւորական թագ ստանալով՝ յետ դարձաւ Հայաստան հայրական աթոռը ժառանգելու: Ճանապարհին երբ հասան Եկեղեաց գաւառի Երեզայ գիւղը՝ Տրդատը շնորհակալութեան զոհ բերեց Անահիտ կուռքին և Գրիգորին էլ հրամայեց, որ ծաղկեայ պսակ դնէ նորա արձանին. իսկ Գրիգորը, որ մինչև այդ ժամանակ ծածուկ էր պահել իւր քրիստոնեայ լինելը այժմ յայտնելով՝ բացարձակ հրաժարուեցաւ թագաւորի հրամանը կատարելուց: Այդ պատճառով թագաւորը հրամայեց տասներկու տեսակ խիստ չարչարանքներ տալ նորան. և այդ բոլորը համբերութեամբ տարաւ Գրիգորը: Իսկ երբ իմացաւ Տրդատը, թէ Գրիգորը իւր հօր սպանող Անակի որդին է՝ հրամայեց ձգել Արտաշատ քաղաքի գուբը (Խորվիրապ), ուր ձգում էին մահապարտներին: Այդ գուբի մէջ Գրիգորը մնաց մօտ 15 տարի, կերակրուելով մի պառաւ կնոջ ձեռքով ըստ աւանդութեան:

301 թուին Հռովմից փախան Հայաստան Հռիփսիմեան կոյսերը, որոնց Տրդատը նահատակել տուեց, դորա համար իւր չարադործութեան պատիժը ստացաւ. խիղճը սկսաւ տանջել նորան և ընկաւ թափառելու անմարդաբնակ տեղերը, ուր խոզերն էին ապրում:

Տրդատի քոյր Խոսրովիդիստին քանիցս կրկնուած երազում յայտնուեցաւ, թէ Գրիգորը կենդանի է Խորվիրապի մէջ և թէ միայն նա կարող է բժշկել Տրդատին և ժողովրդին: Իսկոյն Օտայ անունով նախարարին ուղարկեցին և զբից հանեցին ս. Գրիգորին, որ եկաւ Վաղարշապատ,

ս. Կոյսերի մարմինները թաղեց և իւր 65 օրուայ քարոզութեան ընթացքում հետզհետէ բժշկում էր Տրդատին և բոլոր ժողովրդին:

Յետոյ Տրդատը հաւաքելով բոլոր մեծամեծներին և ժողովրդեան՝ ընդհանուր խորհրդով ընտրեցին ս. Գրիգորին Հայաստանի հովիւ և ուղարկեցին Աեսարիա ս. Թագէոսի յաջորդ Ղևոնդիոս պատրիարքի մօտ, որից ձեռնադրուեցաւ Հայրապետ ամենայն Հայոց, Փրկչի 302 թուին:

Ղևոնդիոս պատրիարքը ընծայեց նորան Յովհաննէս Կարապետի և Աթանազիոսէ եպիսկոպոսի մասունքները. երբ ս. Գրիգորը հասաւ Սուշ քաղաքը՝ շինեց այնտեղ մի եկեղեցի և Յովհաննէս Կարապետի մասունքի մի մասը դրեց այնտեղ, որ ասուեցաւ Սուրբ Կարապետի վանք:

Ս. Գրիգորը Կեսարիայից յետ դառնալիս ճանապարհին կուռքերի արձանները քանդեց, շատերին մկրտեց և քահանայք ու եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ յանձնեց նոցա խնամքին հսկատացեալ ժողովուրդը: Երբ հասաւ Վաղարշակերտ քաղաքը՝ ընդառաջել էին թագաւորը, պալատականներով, զօրքերով և ժողովրդով, որոնց Եփրատ գետի մէջ մկրտեց փոխելով Տրդատի անունը Յովհաննէս: Իսկ երբ Վաղարշապատ հասաւ՝ Տրդատի օգնութեամբ շինեց ս. Էջմիածնայ տաճարը, Հռիփսիմեանց և Գայիանեանց մատուռները, ձեռնադրեց քահանաներ և եպիսկոպոսներ, բաց արաւ ուսումնարաններ, տօներ սահմանեց և Տրդատի օգնութեամբ քրիստոնէութիւնը ծաղկեց ամեն տեղ:

Եւ այսպէս քրիստոնէական կրօնը Հայաստանում տարածելուց յետոյ սուրբ Գրիգորը ՅՅ1 թուին առանձնացաւ Մանիայ ալըր, ուր և վախճանեցաւ, որի մարմինը հովիւները գտնելով թաղեցին այնտեղ: Երկար ժամանակ նորա մարմինը մնալով այնտեղ՝ վերջը Գառնիկ անունով մի ճգնաւոր գտաւ և թաղեց Թորդանում, իսկ վերջը տաքուեցաւ Վաղարշապատ և ամփոփուեցաւ յանուն ս. Գրիգորի կառուցած (Ջուարթնոց) եկեղեցում:

Ս. Գրիգորը կոչվում է Հայաստանի երկրորդ Լուսաւորիչ, որովհետեւ ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս նախկին Լուսաւորիչներէից յետոյ սա նորոգեց քրիստոնէութիւնը Հայաստանում:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի տօնը երեք անգամ ենք կատարում տարին:

ա. Մէծի պահոց հինգերորդ շաբաթ օրը կատարում ենք չարչարանքի և Խորվիրապը մտնելու տօնը:

բ. Հոգեգալստից յետոյ երկրորդ շաբաթ օրը տօնում ենք Խորվիրապից դուրս գալը:

գ. Երկու շաբաթ անց այդ տօնից տօնում ենք նորա սուրբ նշխարները գտնելու տօնը:

ԺԱ.

ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԿՈՅՄԵՐ.

Սուրբ Հռիփսիմէ կոյսը, որ թագաւորի տանից էր, իւր ուսումը ստացաւ Հռովմի մէկ կուսանոցում Գայիանէ մայրապետի մօտ և յայտնի էր ամենքին իւր պարկեշտութեամբ, Աստուածապաշտութեամբ և գեղեցկութեամբ:

Դիոկղետիանոս կայսրը շատ հաւանեց Հռիփսիմէին և մայրապետի միջոցով առաջարկեց նորան թագուհի լինել տէրութեան՝ իւր հետ ամուսնանալով: Բայց Հռիփսիմէն իւր ուխտին հաւատարիմ մնալով մերժեց կայսեր առաջարկութիւնը. և այս կոյսերը տեսնելով, որ այնուհետեւ իրանց կեանքը վտանգի մէջ պէտք է լինի, Գայիանէ մայրապետի առաջնորդութեամբ և մի քանի քահանաներով, որոնք մօտ եօթանասուն հոգի էին, գաղտնի փախան Հռովմից դէպի Երուսաղէմ. երկրպագեցին սուրբ տեղերին և ապա Հայաստանի զանազան կողմերը մանգալուց յետոյ վերջը իջեանցին Վարադ սարի վերայ: Այնտեղից սուրբ Հռիփսիմեանք երեսուն և եօթն հոգով

գնացին Վաղարշապատ քաղաքը և բնակեցան քաղաքից դուրս գտնուած մի հնձանի մէջ, ուր հուլունք պատրաստելով ապրում էին:

Երբ որ Գրիգորեանոսը լսեց, թէ Հռիփսիմէն մայրաքաղաքի և ուրիշ շատ ընկերների հետ փախել է Հռովմից, իսկոյն խնդրակներ ուղարկեց ամեն կողմ որ գտնեն նորան. հրովարտակ գրեց մեր թագաւոր Տրդատին, որի մէջ գրում էր թէ Հռիփսիմէին կամ ինքը կին վերցնէ և կամ ուղարկէ Հռովմ իւր մօտ: Իսկոյն Տրդատ մարդիկ ուղարկեց որոնելու այդ կոյսերին, որոնք գտնուեցան հրնձանի մէջ. Տրդատը այնպէս հաւանեց Հռիփսիմէին, որ ցանկացաւ նորան Հայաստանի թագուհի դարձնել. բայց Հռիփսիմէն մերժեց Տրդատի առաջարկութիւնը, ամենեւին չփախնայով նորա սպառնալիքներից, որովհետեւ նա ուխտել էր իւր կեանքը նուիրել Աստծուն մինչև մահը: Գալիսէն էլ յորդորում էր նորան ամենակին չը փոխել իւր միտքը:

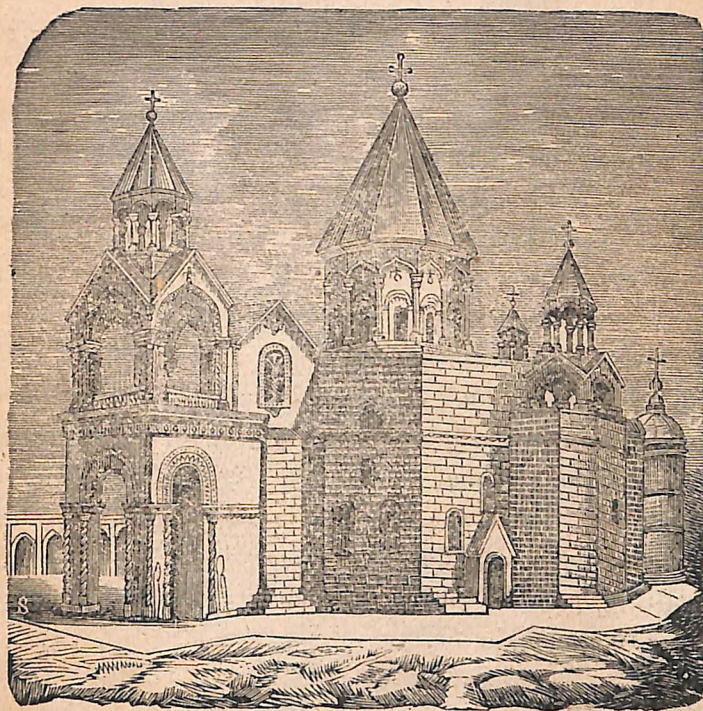
Տրդատը խիստ բարկացաւ Հռիփսիմէի և Գալիսէի այս վարմունքի վերայ և հրամայեց նահատակել նորան՝ բոլոր ընկերների հետ. դահիճները գնացին և տեղնուտեղը ամենքին էլ կոտորեցին և թողին անթաղ, մինչև որ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Խորվիրայից գուրս եկաւ և ամփոփեց նոցա մարմինները ու նոցա վերայ շինեց մատուռներ:

Սուքա կոչուեցան Հռիփսիմեանք և Գալիսեանք իրանց զլիսաւորների անունով, որոնց տօնը Հայոց եկեղեցին կատարում է ամեն տարի հանդիսով Հոգեգալստեան երկրորդ շաբաթը ս. Լուսաւորչի տօնից առաջ:

ԺԲ.

ՏՕՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱՇՆԻ.

Երբ որ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին Խորվիրայից հանեցին՝ Տրդատ թագաւորը, նախարարները և շատ ժողովուրդ հաւաքուեցան նորա չորս կողմը և վաթսուն և հինգ

որ շարունակ հնձանում քարոզեց նոցա Քրիստոսի սուրբ Աւետարանը. տեսաւ մի լուսեղէն մարդ, որ իջաւ ներքև և որի հետ լոյսը վերեւից իջնում էր մինչև ներքև. ձեռ-

քին բռնած ունէր մի մեծ ոսկէ մուրճ-ուռն. նա եկաւ հասաւ մինչեւ յերկիր և ոսկէ ուռով խփեց գետնին քաղաքի մէջ տեղում. այդ ձայնի վերայ թնդաց անդունդքը:

Ահաւոր տեսքով այն մարդը, որ ոսկէ ուռով բաղ-խեց երկիրը՝ չօր Աստուծոյ Միածին Արդին էր, որ իջաւ երկնքից: Այս տեսիլքը եղաւ 302 թուին: Երբ ս. Գրիգորը տեսիլքը պատմեց Տրդատ թագաւորին և նախարարնե-րին՝ իսկոյն նոցա և բոլոր ժողովրդի օգնութեամբ Միա-ծնի իջած տեղը շինեց Մայր եկեղեցի, որին անուանեց Էջ-մ ի ա ծ ի ն:

Սուրբ Էջմիածինը նշանաւոր է նորանով, որ ս. Լուսաւորիչը այնտեղ հաստատեց ամենայն Հայերի Հայրապե-տական Աթոռը, այնտեղ է օրհնվում սուրբ Միւռօնը, և այնտեղ են ձեռնադրվում և օծւում կաթողիկոսները և եպիսկոպոսները:

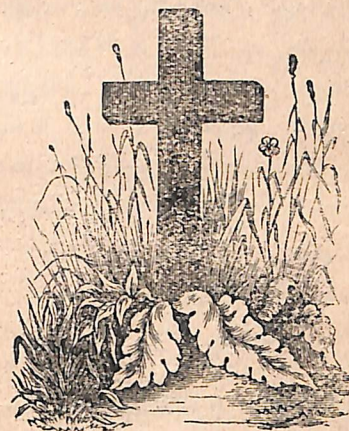
Այդ պատճառով ս. Էջմիածնայ տօնը մեծ հանդիսով տօնում է Հայաստանեայց եկեղեցին: Ս. Էջմիածինը ամե-նայն Հայերի սիրտն է, նորա հետ են կապուած բոլոր քրիստոնեայ Հայերը, ինչ երկրումն էլ որ բնակուելու լի-նին, որովհետեւ մեր ս. Լուսաւորչի հիմնած առաջին ե-կեղեցին է և այնտեղից է տարածւում բոլոր Հայերի վե-րայ Քրիստոսի սուրբ հաւատի լոյսը:

Ս. Էջմիածնայ տօնը կատարւում է Հոգեգալուստի երկրորդ կիւրակէին:

ԺԳ.

ՏՕՆ ՎԱՐԱՒԱՅ ՍՐԲՈՅ ԽԱՉԻ:

Երբ որ առաջին դարում Պատրոնիկէ թագուհին գը-տաւ Քրիստոսի սուրբ Խաչափայտը՝ Յակովբոս Տեառն-եղ-բայրը նորանից մի կտոր տուաւ թագուհուն: Եւ որովհե-տեւ Հռիփսիմէ կոյսը նորա ցեղիցն էր՝ այս մասունքը անցած էր նորա ձեռք: Երբ որ Հռիփսիմէն իւր ընկեր-

ներով Հռովմից փախաւ Հայաստան՝ Խաչափայտի այդ մասն էլ հետն ունէր իբրեւ իրան պահապան: Երբ որ նո-քա հասան Վարազ սարը՝ Հռիփսիմէն վախենալով որ այդ Խաչը չընկնի անհաւատների ձեռքը և անարգուի, թա-ղեց Վարազ լեռան գլխին 300 թուին, այնպէս որ տեղը ոչ ոք չէր իմանում, թէպէտ աւանդութեամբ յայտնի էր, որ Վենաց Փայտի կտորը պահուած էր Վարազ լեռան վերայ:

Ջատ տարիներ անցնելուց յետոյ այդ լերան վերայ ճգնուում էր Թօղիկ անունով մի մարդ. մէկ օր (653 թուին) առաւօտեան Թօղիկը և իւր աշակերտ Յովէլը յանկարծ տեսան մի լոյս կանգնած Վարդ սարի մէկ քարի վերայ և տասերկու լուսեղէն սիւններ նորա շուրջը. յետոյ լուսեղէն նշանը վերացաւ քարից և մտաւ եկեղեցի ու կանգնեց սեղանի վերայ. նոքա մտան եկեղեցին և երկրպագեցին սուրբ Նշանին: Լուսեղէն սիւնները տասներկու օր մնացին, մինչև որ հեռւուր բնակիչները տեսան և հոգեւորական ու աշխարհական մեծ բազմութիւն ժողովուեցան այնտեղ, որոնց հետ և Ներսէս Գ. Չինող կոչուած կաթողիկոսը և Ռշտունեաց Վարդ նախարարը:

Կաթողիկոսը ՚ի պատիւ նորազիւտ սուրբ Խաչի սաՀմանեց Վարդայ խաչի տօն կատարել հոկտեմբեր ամսին և մի շաբաթ պահէք, որ կոչվում է Վանցոց-պահէք:

ԹԳ.

ԵՐԵՒՈՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻՆ.

351 թուին Մեծն Կոստանդիանոսի որդի Կոստանդ Կայսեր թագաւորութեան օրերում մի անգամ մայիսի եօթներորդ օրը առաւօտեան Քրիստոսի սուրբ Խաչը խաչաձև ճառագայթներով փայլեց օդի մէջ Գողգոթի սարի գլխին, այնպէս որ նորա լուսաւոր ճառագայթները արեգակի լոյսը փակելով տարածուում էին մինչև Զիթենեաց սարը. այս երևույթը շարունակուեցաւ մի քանի ժամ և տեսանելի էր Երուսաղէմի բոլոր բնակիչներին: Քրիստոնէից բազմութիւնը

փառք էր տալիս Աստծուն, որ այդ սքանչելիքը ցոյց տուեց անհաւատներին:

Հազարաւոր մարդիկ այս սքանչելիքը տեսնելուց յետոյ քրիստոնէութիւն ընդունեցին և մկրտուեցան Երուսաղէմի սուրբ Կիւրեղ հայրապետի ձեռքով. ուս Կոստանդ կայսեր զրեց սուրբ Խաչի հրաշալի երևումը և հրէաների ու հեթանոսների մէջ սկսաւ քարոզել և շատերին նոցանից դարձրեց քրիստոնեայ:

Մեր ս. եկեղեցին մինչև այսօր էլ տօնում է ս. Խաչի երևումը միշտ Յինանց հինգերորդ կիւրակէին:

ԹԵ.

ՄԵԾՆ ՆԵՐՍԷՍ.

Մեծ Ներսէս հայրապետը սուրբ Լուսաւորչի թողան թուոն էր. նորա հօր անունն էր Աթանաղիսէ: Ներսէսը իւր ուսումը ստացել էր Կեսարիայում և ծառայում էր Հայոց արքունիքում ինչպէս սենեկապետ և զինակիր թագաւորի և իւր քաղցր բարքով սիրելի էր ամենին: Նա ամուսնանալով մի որդի ունեցաւ Սահակ անունով:

Փառներոնհ կաթողիկոսի մահից յետոյ Հայոց Նախարարները և մեծամեծները բազմութիւ ժողովրդեան հետ գնացին Արշակ թագաւորի մօտ և խորհուրդ անելով՝ ընտրեցին Ներսէսին ս. Լուսաւորչի Աթուռի գահակալ 364 թուին:

Ներսէսը բարեկարգեց Հայաստան աշխարհը ամենայն կողմից և Արշակ թագաւորի հաւանութեամբ ազգային ժողով գումարելով Աշտիշատ քաղաքում՝ վերացրեց այն

ժամանակ եղած բոլոր անկարգութիւնները. նա շինեց աղ-
քատանոցներ և հիւանդանոցներ ամեն գաւառների մէջ և
ընդհանուր վերատեսուչ կարգեց նոցա համար իւր սարկա-
ւազ խաղին: Ամեն գիւղերում վանքեր և իջևաններ շինեց
ճանապարհորդների և հիւրերի համար. ապաստանարաններ
շինեց ծերերի և կարօտեալների համար. մենաստաններ և
գալրոցներ շինեց ամեն տեղ, և յունարէն ու ասորերէն
լեզուներով գիտութիւնը և Աստուածապաշտութիւնը տարա-
ծուեց ամեն կողմ: Ներսէսի շինած այգալիսի բարեգործա-
կան շինութիւնների թիւը երկու հազարից աւելի էր:

Ներսէսը արգելեց հեթանոսական սովորութիւնները,
ինչպէս օրինակ՝ մեռելների վերայ անյոյս լաց լինելը, սե-
ւեր հագնելը և այլն:

Ներսէսը ման էր գալիս գիւղեր ու քաղաքներ և
ամեն տեղ հաւասար կերպով տարածում էր իւր խնամքը.
ամեն օր իւր հետ սեղան էր նստեցնում ոչ թէ միայն
նախարարներին ու մեծամեծներին, այլ մանաւանդ աղ-
քատներ, օտարականներ, կաղեր, կոյրեր ու հիւանդներ,
որոնց վէրքերը շատ անգամ ինքն էր լուանում ու դեղ
դնում:

Թագաւորը, նախարարները և եպիսկոպոսները տես-
նելով մեծն Ներսէսի այգալիսի երևելի գործերը՝ ժողով
կազմեցին Վաղարշապատ քաղաքում և պատուեցին նորան
Պատրիարք տիտղոսով և որոշեցին որ Հայոց կաթողիկոսը
այլ ևս Վեսարիա չը գնայ օծուելու, այլ օծուի իւր ազգի
եպիսկոպոսներից ս. Էջմիածնումը, որպիսի կարգը տւում
է մինչև այսօր:

Ներսէսը երբ լսեց, թէ Թէոդոս զօրավարը դիմում է
Հայաստանը աւերելու, գնաց նորա առաջ և նորա բար-

կութիւնը իջեցրեց. գնաց Կ. Պօլիս Վաղենտիանոս կայսեր
բարկութիւնը դադարեցրեց և Հայոց պատանդները ազա-
տելով՝ մեծ պատուով յետ դարձաւ Հայաստան:

Ներսէսը լաւ հասկանալով ազգի միութեան կարե-
ւորութիւնը՝ երբ տեսաւ որ Հայոց Արշակ Թագաւորի ու
նախարարների մէջ երկպառակութիւն կար՝ յորդորեց նո-
ցա, յանդիմանեց և նախարարներին հաշտեցրեց Թագա-
ւորի հետ:

Յետոյ Ներսէս երկրորդ անգամ գնաց Կ. Պօլիս Վա-
ղէս կայսեր բարկութիւնը հանգստացնելու Թագաւորի վե-
րաբերութեամբ. և այդ ժամանակ նորանից աքսորուեցաւ
մի անմարդաբնակ կղզի, որտեղից ազատուեցաւ Վաղէսի
մահից յետոյ և ներկայ գտնուեցաւ Կ. Պօլսի տիեզերական
ժողովին և յետ դարձաւ Հայաստան, բերելով իւր հետ
Արշակ Թագաւորի որդի Պապին, որ պատանդ էր այնտեղ
և Թագաւորեցրեց Հայոց վերայ, որպէս զի Պարսից Ջա-
պուհ Թագաւորի Հայաստանին բերած թշուառութիւնները
վերացնէ: Պարսիկներին հալածեց Հայաստանից. պատե-
րազմի ժամանակ ինքը Նպատ սարի գլխին կանգնած
աղօթում էր և այգալիսով յաղթուեցան պարսիկները:

Այսքան նշանաւոր գործեր կատարելուց յետոյ Ներ-
սէսը թունաւորուեցաւ Պապ Թագաւորից, որովհետեւ միշտ
յանդիմանում էր նորան վատ ընթացքի պատճառով և
Թագուեցաւ Թիլն աւանի մայր եկեղեցու մէջ:

ԺԶ.

Ս. ՍԱՀԱԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՎՊ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐ.

Քրիստոնէութիւնը Հայաստանում տարածուելուց սկըսած չորս հարիւր տարի շարունակ մեր եկեղեցիներում ժամասացութիւնը լինում էր ասորերէն ու յունարէն լեզուներով, որովհետեւ Հայերը սեպհական տառեր չունէին, որ մեր լեզուով գրէին եկեղեցական գրքերը. այդ պատճառով եկեղեցու ժամերգութիւնը անհասկանալի էր Հայ ժողովրդի մեծ մասին: Այս բանի վերայ շատ էին մտածում մեր ս. Սահակ և Մեսրոպ Հայրապետները: Ահա թէ ովքեր էին դոքա և ինչպէս գտան Հայոց տառերը:

1. Մեսրոպը, որ Մաշտոց է կոչվում, Տարօս գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր. նորա հօր անունն էր Վարդան. նա մանկութեան Հասակից սնուեցաւ բարեպաշտութեան մէջ և սովորեց յունարէն, ասորերէն և պարսկերէն լեզուները. և որովհետեւ այդ լեզուների մէջ շատ վարժ էր՝ առաջ մեծ հերսէս կաթողիկոսի գրագիրը դարձաւ, իսկ նորա մահից յետոյ կարգուեցաւ Հայոց թագաւորների դիւանադպիր:

Քիչ ժամանակից յետոյ թողնելով աշխարհի մեծութիւնները և փառքերը Մեսրոպը քաշուեցաւ Գողթն գաւառի վանքերից մէկը և աշտեղ սկսեց սուրբ կեանք անցկացնել. նա շատ հետևողներ էլ ունեցաւ և շատերը աշակերտեցան նորան: Մեսրոպը իւր քարոզութեան և ուսուցչութեան ժամանակ տեսնում էր որ Հայերէն տառեր չը լինելու պատճառով ժողովուրդը չէր հասկանում

ասորոց և յունաց լեզուով ժամերգութիւնը, դորա համար էլ խիստ ցանկանում էր Հայերէն տառեր հնարել:

Նա թողեց Գողթն գաւառը և եկաւ Վաղարշապատ, ուր իւր խորհուրդը յայտնեց ս. Սահակ կաթողիկոսին և շուտով Հայոց Վաւաշապուհ թագաւորի ներկայութեամբ մի ժողով կազմեցին, որտեղ երկար մտածեցին թէ ինչ ձևով կարելի էր օգնել այդ բանին: Վաւաշապուհ թագաւորը յայտնեց դոցա, թէ Գանիէլ անունով մէկ Ասորի եպիսկոպոսի մօտ գտնվում են Հայ նշանագիրներ: Այդ պատճառով թագաւորի կարգադրութեամբ ուղարկվում է Հաբէլ քահանան Վահրիժ իշխանի հետ Գանիէլի մօտ, ուր մի տարի մնալով Հաբէլը սովորում է այդ նշանագրերը և գալով Վաղարշապատ բաց են անում ուսումնարան. հաւաքում են աշակերտներ և սկսում են սովորեցնել. բայց անյաջող. յետոյ Մեսրոպ անձամբ գնում է այնտեղ և նոյնը սովորում. վերադառնալով ուսուցանում է, բայց դարձեալ անյաջող. այդ է լինում պատճառ, որ նա սկսում է ճանապարհորդել զանազան դիտնական մարդկանց մօտ տառեր գտնելու դիտաւորութեամբ: Նախ զնաց Եդեսիա Պղատոսի մօտ, որը խորհուրդ տուեց նորան դիմել Փիւնիկէ Եպիփանոսին և նորան վախճանած գտնելով զնաց Սամուսատ Հռուփանոսի մօտ:

Վերջը Մեսրոպ մարդկային հնարագիտութիւնից յոյսը կտրած դիմեց ազօթքով Ատոն. գտաւ տառերը, զրի անցկացրեց և դիմեց Հռուփանոսին այդ տառերը ձեւակերպելու համար, որ և յաջողեցաւ 406 թուին:

Մեսրոպը շտապեց Հայաստան, ուր թագաւորի հրամանով իսկոյն ժողովեց մանուկներ. դպրոցներ բաց արաւ և այսպիսով ուսումն ու դիտութիւնը Հայերէն տառերով

սկսաւ տարածուիլ Հայաստանի մէջ. թարգմանեց Աստուածաշունչ Սուրբ Գիրքը, բարեկարգեց ծիսարանը, որ նորա անունով կոչուեցաւ Մաշտոց:

Վրացիք և Աղուաններն էլ իմանալով այդ՝ խնդրեցին Մեսրոպին, որ իրանց Համար էլ տառեր Հնարէ. Մեսրոպը զնաց նոցա երկիրները և կատարեց նոցա ցանկութիւնը:

Ս. Մեսրոպ Սահակ կաթողիկոսի մահուանից յետոյ նստաւ կաթողիկոսական Աթոռը և վեց ամսից յետ վախճանեցաւ ու թաղուեցաւ Սշական գիւղում, որ Վաղարշապատից մէկ ժամուայ ճանապարհ հեռու է: Ս. Մեսրոպի գերեզմանի վերայ յետոյ շինուեցաւ եկեղեցի:

2. Ս. Սահակ Հայրապետը Մեծ Ներսիսի որդին էր. քաջ գիտէր յունաց, ասորոց և պարսից լեզուները, առաքինի ու ազգասէր անձն էր. նա ամուսնանալով՝ մի աղջիկ ունեցաւ Սահականոյշ անունով, որ Վարդան Մամիկոնեանի մայրն էր:

Ս. Սահակ իւր կնոջ մահից յետոյ ազգի հաւանութեամբ Հայրապետական գահը բարձրացաւ. և այդ ժամանակ մեծ գործեր կատարեց. կարգ և կանոն հաստատեց, եկեղեցիները պայծառացրեց, շատ եկեղեցիներ և վանքեր նորոգեց, նորոգեց ս. Հովհաննէանց վկայարանը: Երբ ս. Մեսրոպ յայտնեց նորան իւր խորհուրդը Հայերէն տառեր գտնելու մասին, նա ամեն կերպով օգնեց թէ տառերը գտնելու և թէ Սուրբ Գրքի թարգմանութեան, իր Հայրապետական իրաւունքով բանալով ուսումնարաններ Հայաստանի ամեն կողմերը:

Եւ այսպէս նա իւր ամբողջ կեանքը նուիրելով ազգի

յառաջադիմութեան և խաղաղութեան և եկեղեցու պաշտառութեան գործին՝ ծերութեան հասակում առանձնացաւ Բագրեւանդ զաւառի Բլուր գիւղը, ուր 440 թուին վախճանեցաւ մօտ իննսուն տարեկան հասակում:

Ս. Սահակի և Մեսրոպի յիշատակը մինչև այսօր էլ մեծ հանդիսով տօնում է մեր եկեղեցին տօն Սրբոց թարգմանաց անունով:

ԺԵ.

Ս. ԱՏՈՎՄԵԱՆՔ.

Պարսից Յազկերտ թագաւորը Հալաճում էր քրիստոնեաներին. նա իւր մոգերի ու մոգպետների խորհրդով հրաման հանեց, որ իւր տէրութեան ամեն կողմերը քրիստոնէութիւնը ոչնչացնեն և տարածեն իրանց կրօնը—կրակապաշտութիւնը:

Այդ նպատակով հրաւիրեց ճօրայ գուռը Հայոց զօրքը, որոնց առաջնորդներն էին Ատովմ Գնունի և Մանաճիհր Ռշտունի նախարարները և խիստ հրամայեց նոցա, որ կրակին երկրպագութիւն տան. ալ և անողորմ տանջանքներով սկսեցին նոցա չարչարել. բայց նոքա լաւ համարեցին մեռնել Քրիստոսի անուան համար քան թէ իրանց կրօնը թողնել. այդ պատճառով փախան Հայաստան:

Երբ որ Յազկերտը իմացաւ այդ՝ մեծ զօրք ուղարկեց նոցա ետևից և պատուիրեց որ եթէ յետ չը գառնան փախստականները՝ սպանեն նոցա: Ատովմ և Մանաճիհր նախարարները Անձեւացեաց զաւառի լեռների մէջ ամրա-

ցել էին. Պարսից զօրքը այնտեղ վրայ հասնելով նոցա բռնեցին և տեղն ու տեղը նահատակեցին:

Ռոքա կոչուեցան Ատովմեանք, որոնց լիշատակը մեր սուրբ եկեղեցին կատարում է բուն բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ:

ԺԸ.

Ս. ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ.

1. Սուրբ Վարդան Մամիկոնեանը Սահակ Պարթևի թոռն էր: Վարդանը Յունաց Թէոդոս կայսրից ստրատելատութեան պատիւ ստացաւ և պարսիկներից էլ մեծ պարգևներ ստացաւ իւր քաջութիւնների համար և իւր քաջութիւններով և առաքինութեամբ առաջինը եղաւ հայ նախարարների մէջ:

Ս. Վարդանի ժամանակ Պարսկաստանում թագաւորում էր Յազկերտը: Սա մոգերի մոգպետների և իւր հազարապետ Միհրնեբսէհի խորհրդով կամեցաւ կրակապաշտութիւն տարածել իւր հպատակ բոլոր քրիստոնեաների մէջ, որոնց թւում, նաև հայերի մէջ. և այս պատճառով ամեն հնարք գործ էր դնում այդ նպատակին հասնելու համար:

Այդ ժամանակները Պարսից և Հոնաց մէջ պատերազմ կար. մոգերը Յազկերտին խորհուրդ տուին, որ հայոց իշխաններին և նախարարներին իրանց զօրքով օգնութեան հրաւիրէ և յաղթութիւնից յետոյ ստիպէ նոցա, որ արեգակին երկրպագութիւն տան: Յազկերտը 443 թուին հրովարտակ ուղարկեց իւր հպատակ քրիստոնեաներին, այն է հայերին, Վրացիներին, Աղուաններին և ուրիշ աղ-

գերին, որ շտապեն օգնութիւն գալ: Եւ որպէս զի հայերը չը կասկածեն՝ Վասակ նախարարին մարդպանութիւն տուեց, իսկ Վարդանին ընդհանուր սպարապետ կարգեց հայոց աշխարհին:

Այդ պատերազմի ընթացքում Յազկերտը շարունակ մտածում էր որսալ քրիստոնեայ նախարարներին, իշխաններին և բոլոր մեծամեծներին, երբեմն սիրով, երբեմն

սպառնալիքներով և երբեմն արհամարհելով քրիստոնէութիւնը և կրակապաշտութիւնը գովելով. քրիստոնեաները ՚ի հարկէ զայլրանում էին նորա դէմ, բայց ոչինչ չէին կարողանում ասել: Երբ Յազկերտը Հոնաց յաղթեց, հրամայեց որ այնուհետեւ բռնութեամբ տարածեն կրակապաշտութիւնը և վերջ տան քրիստոնէութեան. իսկ ովքեր որ

կը համարձակէին ընդդիմանալ՝ բանտարկել և մահուան պատիժ տալ և նոցա ունեցած-չունեցածը արքունի սեպհականութիւն դարձնել:

Սակայն Յաղկերտը այս միջոցներով չկարողացաւ հասնել իւր նպատակին, որովհետեւ Յիսուսի անուան հաւատացողները աւելի լաւ էին համարում ամեն տեսակ պատիժներ կրել, քան թէ սուրբ Աւետարանի մի խօսքը եղծել: Յետոյ ուղարկեց Հայոց աշխարհը իւր հաւատարիմ ծառաներից մէկին, որի անունը Դենշապուհ էր, որ զանազան խստութիւններով սկսաւ նեղել ժողովրդին, որպէս զի գուցէ այդպիսով ստիպուեն իրանց կրօնը ընդունել. սակայն այդպիսով էլ չհասաւ իւր նպատակին:

2. Երբ որ Յաղկերտը տեսաւ, որ այս ամենը անելով չէ կարողանում Հայերին յաղթել, իբրեւ վերջին զէնք իւր չար մտադրութիւնը իրագործելու՝ հրամայեց մոգերին և մոգպետներին, որ պարսից կրօնի օրէնքները առանձին հրովարտակով յայտնեն Հայերին: Այս թղթի մէջ պատուիրում է որ կամ պատասխանեն իւր գրածներին և կամ շուտով ներկայանան իրան:

Հայոց Յովսէփ կաթողիկոսը եպիսկոպոսների և իշխանների հետ ժողով կազմելով Արտաշատ քաղաքում՝ մի առ մի հերքեց պարսից կրօնի օրէնքները, մէջը յայտնելով, որ իրանք պատրաստ են իրանց կրօնի համար ամեն տեսակ տանջանք, նեղութիւն և մահ յանձն առնել: Երբ այս պատասխանը կարգացին Յաղկերտի առաջ՝ շատերը ծածուկ գովում էին և զարմանում էին Հայերի համարձակութեան վերայ: Թագաւորը սաստիկ զայրացած՝ Հայոց մեծամեծներին և նախարարներին կանչեց արքունի դուռը:

Քատիկի աւագ շաբաթ օրը 450 թուին նոքա հասան

Պարսից Թագաւորի դուռը և ներկայացան Թագաւորին, որը տեսնելով թէ նոքա չեն ուրանում իրանց հաւատը, շատ բարկացաւ և երեք չորս անգամ կրկնում էր և ասում. «Ձեզ ամենքիդ էլ, որ այստեղ էք, չարաչար կապանքներով դժուարանցանքի տեղերով կաքսորեմ Սագաստան, այնպէս որ ձեզանից շատերը ճանապարհին շողից կը մեռնեն, մնացածներն էլ կընկնեն ամուր բերդերի ու անել բանտերի մէջ. ձեր աշխարհն էլ անթիւ գօրք կուղարկեմ փղերի հետ, ձեր կանանցն ու որդւոց աքսորել կը տամ խուժաստան, եկեղեցիները, որ վկայարան էք անուանում, կը քանդեմ, կը փլցնեմ ու կ'ոչնչացնեմ. և եթէ մէկը կընդդիմանայ՝ զազանների կոխան լինելով անողորմ կը մեռնի»:

Թագաւորը հրամայեց խիստ հսկողութեան տակ պահել նոցա: Մինչդեռ նախարարները տարակուսութեան մէջ էին՝ Թագաւորի ծառաներից մէկը, որ ծածուկ քրիստոնեայ էր, խորհուրդ տուեց նոցա որ երեսանց կատարեն Թագաւորի սլատուէրը և այդպիսով թէ իրանց և թէ հայրենիքը նեղութիւններից ազատեն: Այս խորհուրդը ընդունեցին ամենքը և միաբան ձեռքերը դրին ս. Աւետարանի վերայ և երդուեցին սուտ և առ ժամանակ ուրացած ձեւանալ հայրենիքի և հաւատի փրկութեան համար: Թագաւորը երբ լսեց նախարարների այս վճիռը՝ շատ ուրախացաւ և մեծ պարգևներով ու բազմաթիւ գօրքերի և եօթն հարիւրի չափ մոգերի հետ յետ դարձրեց նոցա Հայաստան, պատուիրելով, որ շուտով վերջացնեն քրիստոնէութիւնը և կրակապաշտութիւնը հաստատեն:

3. Երբ այս լուրը հասաւ Հայաստան, տալին ու վրայ եղաւ աշխարհը. Հայերը յանդիմանեցին նախարարներին

հաւատուրացութիւնը. այդ միջոցին բանակի մէջ եղած քահանաները դեսպան ուղարկեցին եպիսկոպոսների ժողովին և յայտնեցին ամեն բան. իսկոյն ամեն կողմերից բազմաթիւ կամաւոր զօրքեր հաւաքուեցան վաթսուն հազարի չափ, Քրիստոսի սուրբ հաւատը պաշտպանելու համար: Ուխտեցին որ եղբայրը եղբօր, հայրը որդուն, որդին հօրը, կինը ամուսնուն և ծառան տիրոջը չը խնայի և Աստուծոյ օրէնքը թագաւորէ ամենի սրտում: Այս ուխտը հաստատելուց յետոյ ամենքը ղինուած պատրաստ էին, երբ պարսից և առ երեսս ուրացած Հայոց խումբը մոզերի հետ հասաւ Թաղկոտն գաւառի Անդղ գիւղաքաղաքը և այնտեղ բանակ դրին. և մոզպետր ուզում էր եկեղեցու դռները քանդել. ժողովուրդը Ղևոնդ երէցի առաջնորդութեամբ յարձակուեցան մոզերի ու մոզպետների վերայ և ջարդ տալով փախցրին նոցա: Մոզպետը տեսնելով Հայոց հաւատի հաստատութիւնը՝ համոզուեցաւ որ անհնար է մոզութիւնը տարածել նոցա մէջ, խորհրդակցեց Վասակի հետ, որի խորհրդով և դանազան խորամանկ միջոցներով կրակապաշտութիւնը սկսաւ բուն դնել մի քանի տեղերում: Վասակը գաղտնի մոզական կրօնն էր պաշտում, իսկ յայտնի խաբում էր Հայերին, որ Յագկերտից աւելի իւր չար խորհրդակիցներով մեծ վնաս հասցրեց Հայաստանին:

Երբ Վարդան Մամիկոնեանը տեսաւ Վասակի ուրացութիւնը՝ Ազգի մեծամեծների հետ ժողով կազմեցին Քահապիվան քաղաքում, ուր բոլորն էլ միաբերան ուխտեցին հաւատարիմ մնալ Քրիստոսի հաւատին և ձեռքերը սուրբ Աւետարանի վերայ դնելով և համբուրելով Այն, որոշեցին պատերազմել հաւատի համար:

Մի քանի ժամանակից յետոյ Յագկերտը Միհրնեսեհ հազարապետին մեծ զօրքով և բազմաթիւ փղերի հետ ուղարկում է Հայաստան:

Զատիկ տօնի օրերին Հայերը լսեցին Պարսից այս պատրաստութիւնները և ամենքին սարսափը տիրեց. առանց ժամանակ կորցնելու իսկոյն բոլոր նախարարները վաթսուն և վեց հազար զօրքերով հաւաքուեցան Արտաշատ. և որովհետեւ թշնամիները բանակ էին դրել Արտաղ գաւառի Աւարայր գաշտի մէջ Տղմուտ գետի ափին, այդ պատճառով Հայոց զօրախումբն էլ բանակեցաւ այնտեղ:

Վարդանը զօրքը կարգի դնելուց յետոյ՝ խրախուսեց և քաջակերեց նախարարներին և զօրքերին. որից յետոյ պատերազմի նախընթաց երեկոյին Ղևոնդ երէցը մի ազգու ճառով զինեց ամենքին աներկիւղ պատերազմելու. այդ զիշերը նոքա, ուլքեր մկրտուած չէին՝ մկրտուեցան. սեղան կազմուեցաւ, կատարուեցաւ ս. Պատարագի խորհուրդը և Հոգեգալստեան եօթներորդ օրը ամենքը հաղորդուեցան և այդպիսով պատրաստուեցան հաւատի պատերազմին:

451 թուին յունիսի 2-ին սկսուեցաւ պատերազմը. յաղթութիւնը Հայոց կողմն էր. քաջ Վարդանը առիւծի նման աջ ու ձախ զլորում էր պարսիկներին. բայց յանկարծ մի քանի հարուած ստանալով նահատակուեցաւ և երեկոյեան դէմ վերջացաւ պատերազմը: Հայերի կողմից ընկան 1036 հոգի, իսկ Պարսից կողմից ընկան 3544 հոգի:

Վարդանանց քաջ նահատակների գլխաւորներն էին՝ քաջ Վարդանը, կորովի խորէնը, արի Արտաղը, զարմանալի Տաճատը, իմաստուն Հմայեակը, հրաշակերտ Ներսէ-

հը, մանուկ Վահանը, արդար Արսէնը, և յառաջագէմ
Պարեգինը:

Պատերազմից յետոյ Հայերը ամրացան բերդերը. թէ-
պէտ պարսիկներն կողմից էլի փորձեր եղան Հայերի մէջ
կրակապաշտութիւն տարածելու, բայց անօգուտ անցան.
վերջ 'ի վերջոյ Հայերը ազատութեամբ սկսան պաշտել
իրանց կրօնը:

Վասակը իւր գործած չարութիւնների պատիժը
ստացաւ. նորան մատնեցին զանազան պատիժների և վեր-
ջապէս բանտում որդենալից մեռաւ:

Սուրբ Վարդանանց տօնը Հայոց եկեղեցին կատա-
տարում է միշտ բուն բարեկենդանի Հինգշաբթի օրը:

280

1/11.

281

2013

80 11

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0151305

